
**ՀԱՆԴՈՒՐԺՈՂԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆԸ ՈՐՊԵՍ
«ՅՈՒՐԱՅԻՆ-ՕՏԱՐ» ՓՈԽՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՀԱՍՏԱՏՄԱՆ ՍՈՑԻՈՄՇՏԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՆՈՐՄ**

ՏԱԹԵՎԻԿ ՓԻՐՈՒՄՅԱՆ

Ժամանակակից աշխարհում համաշխարհայնացման, մշակութային բազմազանության և բազմակարծության, ավանդական մշակութային համակարգերի ճգնաժամի, սոցիոմշակութային փոխակերպումների, ծայրահեղականության զանազան դրսևորումների պայմաններում հանդուրժողականության՝ որպես սոցիոմշակութային նորմի հաստատման կարևորությունը հավելյալ արդիականություն է ձեռք բերում, քանզի, ինչպես ցույց են տալիս արդիականության սոցիոմշակութային փոխակերպումների ապակառուցողական հետևանքները, բազմամշակութային կարգի կառուցարկման գործընթացներում հանդուրժողականությունը երբեմն չի դիտարկվում որպես սոցիոմշակութային նորմ: Մինչդեռ հանդուրժողականությունն այն սոցիոմշակութային նորմն է, որը նպաստավոր է «յուրայինի» և «օտարի» միջև ներդաշնակ փոխհարաբերությունների հաստատման ու համակեցության ապահովման համար: Հանդուրժողականությունը մարդկային փոխհարաբերությունների ձևավորման կառուցողական կարևոր աշխատակարգ է, հասարակության նպատակաուղղված զարգացման նախապայման: Մինչև նույն ժամանակ այն հնարավորություն է տալիս փնտրելու սոցիալական, քաղաքական խնդիրները, կոնֆլիկտները խաղաղ և քաղաքակիրթ ճանապարհով լուծելու ելքեր՝ խուսափելով հնարավոր հակասություններից, բռնություններից, անհանդուրժող վարքից և սոցիոմշակութային ապակառուցողական այլ երևույթներից: Հանդուրժողականության հիմքում ընկած է մարդու իրավունքների և ազատությունների, խոսքի ազատ արտահայտման իրավունքի, հավասարության, ինչպես նաև այլ ազգերի առանձնահատկությունները, սովորույթները, նվաճումները, մշակութային արժեքներն ընդունելու պատրաստականությունը:

Հանդուրժողականությունը երկխոսելու կարողություն է, յուրահատուկ շփում «յուրայինի» և «օտարի» միջև, որը հասարակական առաջընթացի և կանոնակարգման անհրաժեշտ պայմաններից մեկն է: Հենց մարդկանց փոխհարաբերության ընթացքում է բացահայտվում հանդուրժողականության և երկխոսության նշանակությունը: Հանդուրժողականությունը հարգանք է դիմացինի ինքնավարության և ազատ ընտ-

րության նկատմամբ: Այն «յուրայինի» և «օտարի» միջև ներդաշնակությունն հաստատելու և ապահովելու կարևոր միջոց է: Պահպանելով սեփական սոցիոմշակութային տարածության սահմանները՝ «յուրայինն» ընդունում և հարգում է «օտարի» սահմանները՝ չտոնահարելով վերջինիս տարբերվելու իրավունքը և սեփական սահմաններ ունենալու հնարավորությունը: Ընդ որում՝ տարբեր հասարակություններում տարբեր չափով են հստակեցված այդ սահմանները: Մասնավորապես, այն հասարակություններում, որտեղ գերակա են պահպանողական (կոնսերվատիվ) տրամադրություններն ու արժեհամակարգերը, այնքան էլ հստակ չեն տարանջատված «յուրայինի» և «օտարի» միջև սահմանները, քանի որ այստեղ գերիշխում է կոլեկտիվին, ընդհանուրին պատկանելու գիտակցումը: Մինչդեռ ազատական-ժողովրդավարական սոցիոմշակութային արժեքներով և սկզբունքներով կառուցարկված հասարակություններում գերակայում է անհատի առաջնայնության սկզբունքը, քանի որ հստակ տարանջատված են «Ես»-ի և «Ուրիշ»-ի սահմանները:

Արդի քաղաքակրթական, քաղաքական և մարդաբանական զարգացումների համատեքստում անհատապաշտությունը կարծես դառնում է սոցիոմշակութային իրականություն կառուցարկելու հիմնական սկզբունք: Այս համատեքստում բրիտանացի հայտնի սոցիոլոգ և փիլիսոփա Ջ. Բաումանն իրավացիորեն նկատում է, որ ժամանակակից աշխարհին բնորոշ անհատապաշտության պայմաններում մարդիկ հաճախ հրաժարվում են սոցիալական կյանքի երկարաժամկետ կազմակերպման նախագծերից՝ նախապատվությունը տալով կյանքի կազմակերպման անհատական-կարճաժամկետ նախագծերին¹: Անդրադառնալով անհատապաշտական հասարակության սոցիոմշակութային կյանքի առանձնահատկություններին, հարկ է նկատել, որ ստեղծված սոցիոմշակութային նոր կարգին զուգընթաց՝ սոցիալական կյանքում մի նոր սկզբունք կիրառելու անհրաժեշտություն է առաջանում, որը կապահովի սոցիալական կյանքի խաղաղ և ներդաշնակ համակեցությունը կյանքի կազմակերպման հատվածական և անհատականացված սոցիոմշակութային պայմաններում: Անհատապաշտական սկզբունքներով առաջնորդվող հասարակությունը, որն այլևս ինքնավար անհատների ամբողջություն է, կարիք է զգում հաղորդակցման և շփման մի նոր ձևի՝ հիմնված հանդուրժողականության սկզբունքի վրա: Լայն իմաստով՝ հանդուրժողականությունը համբերատար վերաբերմունք է ինչպես «օտար» մարդկանց, այնպես էլ «օտար» մշակութային արժեքների նկատմամբ: Հանդուրժողականությունը ենթադրում է «օտարի» արժևորում, «օտարի» բարյացակամ ընդունում, երկխոսության և համագործակցության պատրաստակամություն, այն բանի գիտակցում, որ գոյություն ունեն ճշմարտությանը հասնելու տարբեր ուղիներ: Հան-

¹ Տե՛ս **Бауман Ж.** Индивидуализированное общество. М.: «Логос», 2005, էջ 28:

դուրժողականությունը ենթադրում է անհատի ազատ հաղորդակցման և փոխհարաբերման կարողություն: Մակայն բազմակարծության և բազմամշակութայնության սկզբունքներով համաշխարհայնացվող արդի աշխարհում հանդուրժողականության՝ որպես սոցիոմշակութային նորմի հաստատումը հանդիպում է քաղաքակրթական, քաղաքական և սոցիոմշակութային մի շարք խոչընդոտների:

Համաշխարհայնացման պայմաններում հանդուրժողականության հաստատումն առաջին հերթին բխվում է այս կամ այն քաղաքակրթությունների, մշակութային համակարգերի, հասարակությունների կամ ազգությունների բացառիկության հավակնություններին: Պարադոքսալ մի օրինաչափությամբ բազմակարծություն և բազմամշակութայնություն տարածող առաջատար հասարակությունները հիշյալ սկզբունքների հաստատումը հնարավոր են համարում միայն իրենց «առաջատարության», «ընտրյալության» և «բացառիկության» ընդունման պայմանով: Այս մտայնությունը բնորոշ է եղել տարբեր ժամանակների բազում հասարակությունների և ազգությունների: Արդի համաշխարհայնացման պայմաններում «ընտրյալության» հավակնություններ է դրսևորում հիմնականում արևմտյան քաղաքակրթությունը: Անշուշտ, արդի աշխարհը մարդակենտրոն բազում արժեքների հաստատման համար պարտական է արդիականացման փուլ ապրած ժամանակակից քաղաքակրթությանը, սակայն արևմտակենտրոնությունը (մասնավորապես՝ եվրոպակենտրոնությունը) արժանացել է քննադատական գնահատականների առաջին հերթին հենց արևմտյան քաղաքակրթության ներկայացուցիչ մտավորականների կողմից, ինչպիսիք են օրինակ՝ Հանթինգթոնը, Լևի-Ստրոսը, Ֆուկոն, Չոմսկին և այլք: Հիշյալ և այլ մտածողներ շեշտադրում են, որ արդի քաղաքակրթության սոցիոմշակութային համընդհանուր կարգի հաստատումը հնարավոր է միայն բոլոր քաղաքակրթությունների և մշակույթների միջև «սոցիոմշակութային դաշինքի» կայացման դեպքում, ինչն արդեն ենթադրում է հանդուրժողականության՝ որպես միջմշակութային երկխոսության հաստատման կարևոր սկզբունքի կայացում: Ժամանակակից աշխարհը մարդկության առջև դնում է մի նոր խնդիր՝ պահպանել գոյություն ունեցող բազմազանության միասնականությունը, ինչը հնարավոր է միայն սեփական բացառիկությունը ժխտելու պարագայում²: Արդի համաշխարհայնացվող աշխարհում միայն սեփական գերազանցության ժխտման դեպքում հնարավոր կլինի հաստատել խաղաղ և ներդաշնակ հասարակական հարաբերություններ:

Հարկ է նկատել, որ համաշխարհայնացման պայմաններում «յուրայինի» և «օտարի» փոխհարաբերության առանձնահատկությունները պայմանավորված են չորս հիմնական հանգամանքներով:

² Տե՛ս **Баева Л. В.** Толерантность: идея, образы, персоналии: монография. Астрахань: «Астраханский университет», 2009, էջ 4-5:

1. Ավանդականության ճգնաժամ

Համաշխարհայինացումը բնութագրվում է նաև մշակութային փոխներթափանցման գործընթացներով, ինչի հետևանքով մի կողմից ավանդական մշակութային համակարգերը մշակութային համահարթեցման պայմաններում աստիճանաբար վերանում են, մյուս կողմից մշակութային փոխներթափանցումները նպաստում են բազմամշակութային համակարգերի առաջացմանը: Միջմշակութային հաղորդակցության սերտացման և հաճախականացման արդյունքում հաճախ վերանում են մշակութային սահմանները, տաբեր նկարագիր ունեցող մշակույթները ձուլվում են մեկ մշակութային համակարգի մեջ, ինչի հետևանքով ճգնաժամ է ապրում ավանդականության մշակութային հարացույցը:

Ավանդականության հիմքում ընկած են մի շարք սկզբունքներ, որոնցից կարելի է առանձնացնել սոցիալական հստակ աստիճանակարգության, ավանդույթի՝ որպես կենսիմաստային ուղղորդիչի գերապատվության, մշակութային ժառանգականության, արյունակցականության, համայնակենտրոնության, արտատնտեսական հարաբերությունների գերակայության, փուլային զարգացման, պահպանողականության, սոցիալական գործունեության արժեքային ուղղվածության, հեղինակապաշտության և այլ սկզբունքները: Մինչդեռ հետավանդականության հիմքում ընկած են ավանդականության արժեհամակարգին երբեմն հակադիր արժեքներ և սկզբունքներ, ինչպիսիք են՝ բանապաշտությունը, զարգացմանն ուղղված սոցիալական գործունեությունը, նորարարությունը, անհատակենտրոնությունը, ավանդական արժեքների նկատմամբ ինստրումենտալ արժեքների գերակայությունը, նպատակաուղղված գործունեությունը և այլն: Համաշխարհայինացման գործընթացների և բազմամշակութային հասարակության նախագծի կայացմանը զուգընթաց՝ ավանդականության կենսիմաստային կողմնորոշիչներն իրենց տեղը զիջում են հետավանդականության կողմնորոշիչներին, որոնցից կարելի է առանձնացնել բազմաբևեռ և բազմակենտրոն սոցիոմշակութային կարգերը, ոճերի բազմազանությունը, բարոյական և մշակութային արժեքների հարաբերականությունը, սոցիոմշակութային ուղղահայաց աստիճանակարգության փոխարեն սոցիոմշակութային հորիզոնականությունը, հակադրոգմատիզմը և այլն: Սոցիոմշակութային նման փոխակերպումները ստեղծում են նպաստավոր պայմաններ «յուրայինի» և «օտարի» փոխհարաբերությունների հաստատման համար, ինչպես նաև դառնում են քաղաքակրթական, քաղաքական և մշակութային մարտահրավերների հետ բախման պատճառ: «Ժամանակակից սոցիոմշակութային զարգացման առանձնահատկությունները բնորոշվում են արժեքների համաշխարհայինացմամբ, ինչը հանգեցնում է ոչ թե պարզապես «Ուրիշի»՝ որպես համընդհանուր կապի եզրափակիչ օղակի ավարտին, այլ, ինչն առավել կարեւոր է, սոցիալական փոխգործակցության նոր մակարդակի լինելիութ-

յանը, որտեղ տեղային նախկին գործոնները կորցնում են իրենց նշանակությունը ... Այս հանգամանքն իր առանձնահատուկ սոցիոմշակութային կնիք է դնում հասարակական համակեցության կազմակերպման ողջ համակարգի վրա»³:

Համաշխարհայնացման պայմաններում ազգային-ավանդական մշակույթը վերածվում է բովանդակագուրկ մի համակարգի, որը կորցրել է իր երբեմնի դերն ու նշանակությունը և հարկադրված է կա՛մ հանդուրժել համաշխարհայնացման տրամաբանությանը համահունչ արժեքների գոյության իրավունքը և համալրվել նոր արժեքներով, կա՛մ դադարել ընդհանրապես գոյություն ունենալուց՝ իր տեղը զիջելով նոր մշակութային համակարգերին: Մշակութային նման փոխակերպումները, որպես կանոն, ուղեկցվում են մշակութային համակարգի ճգնաժամով, որի պատճառներն են վստահության բացակայությունն ինչպես սոցիալական խմբերի, ինստիտուտների, այնպես էլ օտարների նկատմամբ առհասարակ, սեփական անգործության գիտակցումը, սեփական մշակութային արժեքների իդեալականացումը, անհանգստության, վախի, անորոշության զգացումն ապագայի հանդեպ: Համաշխարհայնացման պայմաններում, երբ նախկինում օտար և անհասանելի թվացողը դարձել է ավելի հասանելի և նույնիսկ «հոգեհարազատ», անընդհատ բախում է տեղի ունենում «յուրայինի» և «օտարի» մշակութային արժեքների միջև: Մշակութային հիշյալ արժեքների տարբերության և հակասության հետևանքով ձևավորվում են «յուրայինի մշակույթ» և «օտարի մշակույթ» հասկացությունները, հանգամանք, որը կարող է ուղեկցվել ինչպես «նորի» նկատմամբ հետաքրքրությամբ և հանդուրժողականությամբ, այնպես էլ վերջիններիս քննադատությամբ և արմատական մերժումով, ինչն էլ հանգեցնում է բախումների և կոնֆլիկտների: Իհարկե, օտարի մշակութային արժեքների նկատմամբ վերաբերմունքն անմիջականորեն պայմանավորված է յուրայինի ազգային և հոգեբանական մի շարք առանձնահատկություններով (աշխարհընկալում, արժևորում, գիտակցում, հանդուրժողականություն, ավանդույթ, կարծրատիպեր և այլն), թե որքանով է յուրայինն ընդունում, հասկանում և արժևորում օտարին: Արդի աշխարհում յուրօրինակ երկխոսություն է ընթանում «յուրայինի մշակույթի» և «օտարի մշակույթի» միջև, որը կարող է ուղեկցվել ինչպես հանդուրժողականության դրսևորմամբ, այնպես էլ ագրեսիայով և թշնամանքի զգացումով:

2. Միաչափության, համահարթեցման, միօրինակության միտումներ

Համաշխարհայնացումն ուղեկցվում է ինչպես տնտեսական, քաղաքական միասնական համակարգերի կայացմամբ, այնպես էլ մշակութային համահարթեցմամբ, զանգվածային մշակույթի տարածմամբ,

³ **Գ. Ա. Սողոմոնյան**, Փողը որպես ռացիոնալության փոխակերպումների սոցիոմշակութային որոշարկիչ, «Բանբեր Երևանի Համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», 132.4, Եր., 2010, էջ 21:

սոցիոմշակութային տարբեր համակարգերի ձուլմամբ: Կորցնելով իրենց նախկին որոշակիությունը՝ սոցիոմշակութային համակարգերը ձեռք են բերում նոր՝ նախկինից էապես տարբերվող «անորոշ որոշակիություն»: Փոխվում են կյանքի նկատմամբ պատկերացումները, գաղափարները, արժեքային կոդմորոշիչները: Մարդը շարժվում է անորոշ սոցիոմշակութային ուղղությամբ՝ անմիջականորեն կրելով նաև համաշխարհայնացման բացասական ազդեցությունները: Նման միտումներն առավել բնորոշ են հատկապես անցումային փուլում գտնվող պահպանողական հասարակություններին, որտեղ սեփական ավանդույթներից, ազգային և մշակութային արժեքներից հրաժարվելը ընկալվում է որպես ազգային դիմագծի ձևախեղում, ինքնության կորուստ, անցյալի պատմական ժառանգությունից հրաժարում:

Ներմուծելով նորանոր օտար արժեքներ, կենսակերպ, արժեքային կոդմորոշիչներ՝ համաշխարհայնացումը ստեղծում է նոր սոցիոմշակութային տարածություն, որտեղ ապրում և գործում են տարբեր ինքնություն ունեցող անհատներ: Աստիճանաբար վերանում են «յուրայինի» և «օտարի» միջև դարերով հաստատված սահմանները: Սոցիոմշակութային նախկին տարբերություններին և բազմազանություններին փոխարինելու են գալիս միաշափությունն ու միօրինակությունը, ինչն էլ հաճախ ուղեկցվում է մարդու օտարումով: Այս խնդրին բավականին հանգամանալից անդրադարձել է ֆրանկֆուրտյան դպրոցի հայտնի տեսաբան Հ. Մարկուզեն: Ըստ նրա՝ արդի արդյունաբերական հասարակություններում մարդկանց վարքն ու պահանջմունքներն աստիճանաբար համահարթեցվում են, ի հայտ են գալիս արդյունաբերական հասարակություններին բնորոշ միաշափությունն ու միօրինակությունը: Թեև առաջին հայացքից ժամանակակից հասարակություններն անսահմանափակ ազատություն են շնորհում իրենց անդամներին, սակայն իրականում ստեղծվել է զանգվածային մտածողության և զանգվածային մշակույթի մի տեսակ, որի միջոցով կառավարվում են մարդկանց ճակատագրերը: Զարգացած արդյունաբերական քաղաքակրթությունում գերիշխում է հարմարավետ, համաչափ, «ժողովրդավարական անազատություն», ինչը խոսում է տեխնիկական զարգացման մասին⁴:

Մարդու միաշափությունն ապակառուցողական անհանդուրժողականության դրսևորման պատճառներից մեկն է, քանզի միօրինակության, մշակութային համահարթեցման պայմաններում «ուրիշի» այլությունը հաճախ ընդունվում է որպես օրինաշափությունից, սովորականից դուրս մի երևույթ, որը կարծես սպառնում է միօրինակության «արդարացվածությանը»: Իհարկե, «կենդանական ու բուսական աշխարհում չկա որևէ օրգանիզմ, որը բացարձակապես նման լինի մեկ ուրիշի: Այդպես է նաև հասարակության մեջ. չկա մարդ, որ բացարձակ

⁴ См. у Маркузе Г. Одномерный человек. М.: «REFL book», 1994, էջ 1:

առումով զգա, մտածի, գիտակցի ու վարվի այնպես, ինչպես մեկ ուրիշը: Նշանակում է՝ բացարձակ միաշափ մարդ և միաշափ մտածողություն չեն կարող լինել»⁵: Սակայն մյուս կողմից՝ արդյունաբերական հասարակության զարգացմանը համընթաց՝ սոցիոմշակութային փոխակերպումները հանգեցնում են վարքի միատարրության ու միօրինակության, ինչը փոխակերպումների է ենթարկում «յուրային-օտար» փոխհարաբերությունների ավանդական եղանակները:

Արդի հասարակության միաշափության ու անդեմության խնդրին անդրադարձել է նաև ֆրանսիացի մտածող Ժ. Բոդրիարը: Նա արդի քաղաքակրթական փոխակերպումների հետևանքով ի հայտ եկած միաշափության և միակերպության խնդիրը քննարկում է այսպես կոչված «լռակյաց մեծամասնության» վերլուծության համատեքստում: Ըստ նրա՝ նախկինում գործառող սոցիալական ռեֆերենտներն այլևս չեն բավարարում սոցիալական արդի իրողությունների իմաստավորմանը: Բոդրիարը որպես ժամանակակից աշխարհի սոցիալական միակ ռեֆերենտ է դիտարկում «լռակյաց մեծամասնությանը»⁶, որը միաշափ հասարակությունն է, որտեղ վարքի գերակա եղանակներն են անտարբերությունն ու հարմարվողականությունը: Լռակյաց մեծամասնության, միաշափ հասարակության, զանգվածային մշակույթի գործոններով պայմանավորված սոցիոմշակութային նոր միջավայրում «յուրային-օտար» փոխհարաբերությունների հաստատումը մի կողմից ավելի դյուրին է դառնում, մյուս կողմից էլ նոր պայմաններում միաշափության, լռակյաց մեծամասնության, զանգվածային մշակույթի արժեհամակարգում չտեղավորվող օտարների նկատմամբ լավագույն դեպքում դրսևորվում է պասիվ-ապակառուցողական հանդուրժողականություն, որտեղ սպառման հոգսով տարված լռակյաց մեծամասնությունը դառնում է անտարբեր, հետևաբար նաև խոցելի ցանկացած այլության, օտարության նկատմամբ: Փաստորեն, միաշափությունն ու մշակութային համահարթեցումը մի կողմից ընդլայնում են «յուրայինի» սահմանները՝ նրա մեջ ընդգրկելով սպառողական հոգսով ապրող զանգվածային մշակույթի, լռակյաց մեծամասնության ներկայացուցիչներին, մյուս կողմից օտարի նկատմամբ պասիվ-ապակառուցողական հանդուրժողականության դրսևորումը խեղաթյուրում է հանդուրժողականության բուն նշանակությունն ու նպատակը:

3. Հետարդիական սոցիոմշակութային տարածության ձևավորումով

«Յուրայինի» և «օտարի» փոխհարաբերությունը համաշխարհայնացման գործընթացներում պայմանավորված է նաև ժամանակակից աշխարհում տեղի ունեցող սոցիոմշակութային մեկ այլ փոխակերպումով, որն է հետարդիականության սոցիոմշակութային տարածության

⁵ Ա. Նովսեփյան, Սոցիալական փիլիսոփայության հիմունքներ, Եր., «Դե-ֆակտո», 2003, էջ 254:

⁶ Տե՛ս Ясперс К., Бодрийяр Ж. Призрак толпы. М.: «Алгоритм», 2007, էջ 197-198:

ձևավորումը: Ինչպես արդեն նշվեց՝ ժամանակակից աշխարհն ընթանում է ոչ միայն միաշափության, համահարթեցման, այլև եզակիության, ինքնուրույնության, անհատակենտրոնության հաստատման ճանապարհով: Բանն այն է, որ ժամանակակից քաղաքակրթական տարածությունում ձևավորվել և տարածում են ստանում հետարդիականության սոցիոմշակութային այնպիսի հարացույցներ, որոնք մարդուն առաջարկում են կենսիմաստային նոր կողմնորոշիչներ: Եթե մինչարդիական կամ արդիական հասարակություններում կենսիմաստային կողմնորոշիչներ էին համայնքակենտրոն կամ սոցիոկենտրոն արժեքները, ապա հետարդիական հասարակություններում կենսիմաստային կողմնորոշիչներ են անհատակենտրոն արժեքներն ու սկզբունքները: «Մակրոսոցիալական» կողմնորոշիչները փոխարինվում են «միկրոսոցիալական» կողմնորոշիչներով, անհատը հայտնվում է մարդկանց հոգածության և խորհրդածությունների կենտրոնում: Սոցիոմշակութային նախկին արժեքներն ու վարքի կողմնորոշիչները, որոնք ժամանակին ընկած էին սոցիալական հանրության կազմակերպման կամ կառուցարկման հիմքում, հետարդիականության սոցիոմշակութային տարածությունում կորցնում են երբեմնի ազդեցիկությունն ու նշանակալիությունը: Սոցիոմշակութային արդի փոխակերպումներն արժեզրկում են նախկինում հաստատված հասարակական կապերն ու հարաբերությունները: Խոսելով հետարդիականության շրջանում հասարակական նոր կապերի և դրանց հեռանկարների մասին՝ Ժ. Ֆ. Լիոթարը նկատում է, որ «նույնականացումն» ազգային հերոսների հետ այլևս հրապուրիչ չէ⁷: Փոխարենը հետարդիական սոցիոմշակութային կարգերը ստեղծում են այնպիսի հասարակական կապեր և հարաբերություններ, որոնց դեպքում ժամանակակից մարդը հաճախ աշխարհն ընկալում է որպես իրեն օտար մի իրականություն, որում նա փորձում է հաղթահարել սեփական անկարողության և մեկուսացման զգացումները: Բանն այն է, որ հետարդիականության սոցիոմշակութային տարածությունում «ազատությունը» հռչակվել է որպես վարքի և կենսադիրքորոշման կարևոր գործոն: Հետարդիականության մարդն այլևս ազատ է ընտրելու, թե որ կենսիմաստային ուղղորդիչներին պետք է հետևել, թե որոնք են լավի և վատի տարբերակման իր չափորոշիչները, թե արժե արդյոք հետևել ավանդույթներին: Ազատությունն այս դեպքում կարող է ունենալ ինչպես կառուցողական նշանակություն, այնպես էլ դառնալ սոցիոմշակութային ճգնաժամի առաջացման մի նոր պատճառ, քանի որ կարող է մարդուն կտրել սոցիոմշակութային արմատներից, ավանդույթներից, ամբողջի հետ նույնականանալու այլևայլ համահասարակական արժեքներից, այսինքն՝ հասարակության հետ ամբողջականանալու հնարավորությունից և այլն: Այս համատեքստում հայտնի տեսաբան Է. Ֆրոմը նշում է, որ, իհարկե, ազատությունը եր-

⁷ Տե՛ս Լիոտար Ջ.-Փ. Состояние постмодерна. М., СПб.: «Алетейя», 1998, էջ 43-44:

բեք մարդուն չի կարող վերադարձնել իր նախկին օրգանական ամբողջականությունն աշխարհի և հասարակության հետ, այն ամբողջականությունը, որը նա ունեցել է մինչև «բացարձակ ազատ անհատ» դառնալը, քանի որ հասարակությունից անհատի մեկուսացման գործընթացը արդեն իսկ տեղի է ունեցել, և դա այլևս անդառնալի է⁸:

Հետարդիականության պայմաններում ավանդական արժեքներն ու կենսիմաստային ուղղորդիչները ենթարկվում են ապակառուցման, ինչի հետևանքով «յուրայինի» և «օտարի» հակադրման սահմանները նույնպես ձևախեղվում են: Բանն այն է, որ «յուրայինի» և «օտարի» սահմանների հստակեցման համար անհրաժեշտ է ինքնանույնականացման որոշակի արժեհամակարգ, մշակութային առանձնահատկությունների ամբողջություն, ինչը թույլ է տալիս որոշել, թե ո՞վ է «յուրային» և ո՞վ «օտար»: Սակայն մշակութային համահարթեցման, ավանդական արժեհամակարգերի քայքայման և իմաստազրկման հետևանքով սեփական մշակութային արժեհամակարգի սահմանները նույնպես չքանում են: Աստիճանաբար արժեզրկվում են նաև սոցիոմշակութային այն սահմանները, որոնք մարդկանց բաժանում էին «յուրայինների» և «օտարների»: Հետարդիականության պայմաններում, երբ այլևս բացարձակության և հանրանշանականության հավակնող «ճշմարտությունները» արժեզրկվում են, կենսադիրքորոշման հիմնական եղանակ է դառնում հարաբերապաշտությունը, որի պայմաններում «յուրայինի» և «օտարի» փոխհարաբերությունների հաստատումը հնարավոր է միայն կառուցողական հանդուրժողականության առկայության դեպքում:

4. Ծայրահեղականության դրսևորումներ

Ժամանակակից աշխարհում ընթացող սոցիոմշակութային փոխակերպումներն ուղեկցվում են քաղաքական կյանքի ժողովրդավարացման և ազատականացման միտումներով, համենայնդեպս այդպես են հայտարարում աշխարհի գրեթե բոլոր առաջատար քաղաքական ու հասարակական գործիչները: Սակայն համաշխարհայնացման, ժողովրդավարացման և ազատականացման գործընթացներին զուգահեռ՝ լայն տարածում են գտնում ծայրահեղականության (էքստրեմիզմ) տարբեր դրսևորումները՝ քաղաքական, կրոնական, ազգային և այլն: Մի կողմից մշակութային համահարթեցման, զանգվածային մշակույթի տարածման, կրթական համընդհանրական համակարգերի ներդրման պայմաններում ձևավորվում է սոցիոմշակութային նոր միջավայր, որն ուղղված է բազմազանության հաստատմանը, մյուս կողմից՝ բազմամշակութային հասարակության առաջացման այդ նախագիծը բախվում է կրոնական, ազգային և քաղաքական տարբեր ինքնություն ունեցող մարդկանց՝ երբեմն բռնությամբ արտահայտվող հակադրությանը, որը հաճախ դրսևորվում է ծայրահեղականության տեսքով:

⁸ Տե՛ս **Фромм** Э. Бегство от свободы. Человек для себя. Минск: ООО «Попурри», 1998, էջ 174:

Ծայրահեղականությունն ունի դրսևորման երեք հիմնական եղանակ՝ ծայրահեղական գաղափարախոսություն, ծայրահեղական կազմակերպություն, ծայրահեղական գործունեություն: Ժամանակակից աշխարհում առկա գրեթե բոլոր ահաբեկչական գործողությունների հիմքում ըստ էության ընկած է որևէ ծայրահեղական գաղափարախոսություն, ինչը վկայում է ծայրահեղականության սոցիոմշակութային վտանգների մասին: Ընդ որում՝ ավանդական գաղափարախոսություն ունեցող ծայրահեղական կազմակերպությունները սովորաբար կարողանում են «արդյունավետորեն» կիրառել ժամանակակից քաղաքակրթության ընձեռած տեխնոլոգիական հնարավորությունները և արագորեն կազմակերպվել, տարածել և քարոզել սեփական գաղափարախոսությունը, իրականացնել հասարակության համար բազում վտանգներ պարունակող գործողություններ: Ծայրահեղականության արդի դրսևորումները սոցիոմշակութային տարածությունը դարձնում են անկանխատեսելի և անորոշ, ինչի հետևանքով տազնապր դառնում է մարդկանց կյանքի մշտական ուղեկիցը: Տազնապի, անորոշության տևական առկայության պայմաններում տվյալ սոցիոմշակութային տարածությունում նվազում է հանդուրժողականության մակարդակը, ինչը թերևս բնականոն գործընթաց է, քանզի ծայրահեղականության դրսևորումները ոչ միայն «օտարին» ավելի են օտարում «յուրայինից», այլև ընդհանրապես յուրաքանչյուր «յուրային» դիտվում է որպես պոտենցիալ օտար: Եթե հանդուրժողականությունը խաղաղ ճանապարհով հնարավոր է դարձնում «յուրայինի» և «օտարի» փոխհարաբերությունը, ապա ծայրահեղականությունը խոչընդոտում է նման փոխհարաբերության կայացումը՝ բռնությունը համարելով կոնֆլիկտների լուծման գլխավոր եղանակ: Հարկ է նկատել նաև, որ ծայրահեղականության տեսական հիմք են արմատական գաղափարախոսությունը, կրոնական արմատականությունը, ազգայնականությունն ու ազգայնամոլությունը⁹: Ծայրահեղականության զանազան դրսևորումներն այսպիսով խոչընդոտում են «յուրայինի» և «օտարի» միջև հանդուրժողականության սկզբունքով երկխոսության հաստատումը, ուստի լուրջ մարտահրավեր են արդի հասարակությունների համար:

Եթե նախնադարյան համայնական հասարակություններում անձանոթը (օտարը) «յուրայինի» կողմից ընկալվում էր որպես «ոչ մարդ» և թշնամի, որը ենթակա է ոչնչացման¹⁰, ապա քաղաքակրթական և սոցիոմշակութային զարգացման արդի միտումների պայմաններում «յուրայինի» և «օտարի» միջև հանդուրժողականության սկզբունքով փոխ-

⁹ Տե՛ս **Малахова О.В.** Философия толерантности в контексте межконфессионального диалога // «Философия и проблемы гуманитарного знания. Среднерусский вестник общественных наук», 2010, № 4, էջ 16:

¹⁰ Տե՛ս **Назаретян А. П.** Нелинейное будущее: Мегаисторические, синергетические и культурно-психологические предпосылки глобального прогнозирования. М.: Институт востоковедения РАН, 2013, էջ 92:

հարաբերություն և համագործակցություն հաստատելը դարձել է կենսական խնդիր: Արդի աշխարհում ներդաշնակ հարաբերություններ հաստատելու համար շատ կարևոր է «յուրայինի» կողմից «օտարին» հասկանալու ֆենոմենը: Հարկավոր է ընդունել. «Եսը և Ուրիշը ինքնաճանաչողության՝ որպես մեկ ընդհանուր գործողության երկու կողմերն են և չեն կարող գոյություն ունենալ առանց մեկը մյուսի»¹¹:

Հարկ է նկատել, որ Եսի կողմից առաջին արձագանքը Ուրիշին ժխտելն է, քանի որ Ուրիշի ի հայտ գալը խախտում է Եսի (սուբյեկտի) «կեցություն ինքն իր մեջ»-ը, այսինքն՝ սովորական կեցությունը իր հետ բերելով նորն ու առաջին հայացքից անճանաչելին¹²: Ժխտումից հետո սկսվում են Եսի և Ուրիշի միջև հայացքների, արժեքների բախման և պայքարի փուլերը: Ինչ-որ իմաստով Եսը բովանդակություն է ստանում Ուրիշի հետ հակադրության արդյունքում, քանի որ ճանաչելով Ուրիշին՝ մարդն ուրվագծում է այն առանձնահատկությունները, որով ինքը տարբերվում է Ուրիշից: Այս առումով էկզիստենցիալիստական այն մոտեցումը, ըստ որի՝ կեցությունը նախորդում է էությանը¹³, լավագույնս մեկնաբանում է Եսի կերտման սոցիոմշակութային գործընթացը: Ապրելով այլոց մեջ՝ մարդը նախ սահմանում է իր անձնային, այնուհետև՝ ազգային, կրոնական, քաղաքական և այլ հատկություններ: Ըստ էության Եսի գոյությունը պայմանավորված է Ուրիշի գոյությամբ: Այս իմաստով սեփական անկատարության և սխալականության գիտակցումը Եսի կողմից հնարավոր է միայն Ուրիշի առկայության դեպքում¹⁴: Եսը ձգտում է դեպի Ուրիշը՝ հույս ունենալով նույնականանալ ինքն իր հետ, ճանաչել և ըմբռնել ինքն իրեն: Ուրիշին հասկանալու մղումը փոխում է Եսի ընկալումներն ու պատկերացումներն արտաքին աշխարհի մասին: Եսը սկսում է իր մեջ բացահայտել նորանոր հատկություններ և կարողություններ, որոնք նախկինում չի նկատել և որոնց միջոցով ճանաչում է ինչպես ինքն իրեն, այնպես էլ Ուրիշին: Այս համատեքստում մշակութաբան և փիլիսոփա Է. Լևինասը կատարում է հետևյալ հարցադրումը. Եսի կողմից շարժումը դեպի Ուրիշը արդյոք հակվածությունն է, թե՞ պարզապես մարդասիրության և բարության դրսևորում: Նա գտնում է, որ դա նախ և առաջ բացարձակ Ուրիշի հետ ամբողջականանալու նպատակաուղղվածություն է ճիշտ այնպես, ինչպես տեքստն է ամբողջանում իր ենթատեքստի հետ¹⁵:

¹¹ Лотман Ю. М. Культура и взрыв. М.: «Гнозис», издательская группа «Прогресс», 1992, с. 54.

¹² Մանրամասն տե՛ս Տարր Ջ. Պ. Бытие и ничто. Опыт феноменологической онтологии. М.: «Республика», 2000, էջ 379-425:

¹³ Տե՛ս Տարր Ջ. Պ. Экзистенциализм – это гуманизм // «Сумерки богов». М.: «Полигиздат», 1990, էջ 321:

¹⁴ Տե՛ս Լևինաս Է. Избранное. Тотальность и бесконечное. М., СПб.: «Университетская книга», 2000, էջ 301:

¹⁵ Տե՛ս Լևինաս Է. Время и другой. Гуманизм другого человека. СПб.: Высшая религиозно-философская школа, 1998, էջ 165-167:

Քաղաքակրթական և սոցիոմշակութային արդի իրողությունների պայմաններում «յուրայինի» և «օտարի», Եսի և Ուրիշի միջև փոխհարաբերություն, համագործակցություն հաստատելը հնարավոր է միայն կառուցողական հանդուրժողականություն դրսևորելու դեպքում: Ընդ որում սոցիոմշակութային հիշյալ իրողությունների համատեքստում «յուրայինի» և «օտարի», Եսի և Ուրիշի սահմանները ձևախեղվում են, այսինքն՝ մարդիկ բախվում են նույնականացման և ինքնորոշման խնդրին: Այս իմաստով կառուցողական հանդուրժողականությունը մարդու համար ունի կենսական անհրաժեշտություն սոցիոմշակութային նոր իրողություններին և քաղաքակրթական արդի փոխակերպումներին հարմարվելու գործում: Մասնավորապես, կառուցողական հանդուրժողականությունն ավանդականության ճգնաժամի պայմաններում հնարավորություն է ընձեռում դիմակայելու կենսիմաստային ճգնաժամերին, չտրվելու միաշափության և համահարթեցման սոցիոմշակութային գործընթացներին, հաղթահարելու անումիայի ապակառուցողական դրսևորումները, հետարդիականության խճանկարային մշակույթի պայմաններում փնտրելու և գտնելու կենսիմաստային նոր ուղղորդիչներ, և, ի վերջո, խուսափելու այս կամ այն կրոնական ու քաղաքական ծայրահեղական ուսմունքներին կամ գաղափարախոսություններին տրվելու «գայթակղությունից»:

Բանալի բառեր – «յուրային», «օտար», սոցիոմշակութային նոր, կառուցարկում, երկխոսություն

TATEVIK PIRUMYAN – *Толерантность как социокультурная норма формирования взаимоотношений между «своим» и «чужим».* – В глобализирующемся мире в условиях этнического и культурного разнообразия и кризиса традиционных систем изучение толерантности как нормы дихотомии «своё – чужое» приобрело теоретическое и практическое значение. Философская категория «толерантность» сперва рассматривалась в научной литературе как условие установления диалога между разными религиозными направлениями, однако в контексте современных трансформаций приобрела дополнительное содержание и стала обозначать необходимый элемент политических, межцивилизационных, межкультурных и т. п. отношений. Толерантность – нравственное качество, оно характеризует отношение к человеку другой расы, национальности, культурной традиции и религиозной конфессии как к равному. Она предполагает диалог, познание нового, «чужого», а также возможность изменения системы взглядов и представлений. Это социокультурная норма, позволяющая создать гармоничные отношения между «своим» и «чужим».

Ключевые слова: *своё, чужое, социокультурная норма, конструирование, диалог*

TATEVIK PIRUMYAN – *Tolerance as a Sociocultural Norm of Formation of Relations between «The Insider» and «The Outsider».* – In current globalized world, which is arising from the civilizational, socio-cultural, political and anthropological transformations, study of the problem of tolerance, as a mechanism for the construction of modern social and cultural space, as a sociocultural norm in the context of the forma-

tion of a dichotomy of “the insider” and “the outsider” acquired theoretical and practical significance. Tolerance, as a philosophical category in the scientific literature first used as the condition for the dialogue between the various religions, but in the context of modern civilizational, political and socio-cultural transformations the problem of tolerance has acquired additional semantic meaning. In the modern scientific community, the category of tolerance is used as a: political tolerance, intercivilizational tolerance, tolerance between different generations, interreligious tolerance, international tolerance, intercultural tolerance etc. Tolerance implies the right of the individual to preserve his/her autonomy. As the quality of the personality, tolerance implies a mood for dialogue, the cognition of a new, “the outsider”, and also does not exclude the possibility of changing the system of views and representation of the individual. Thus, in the modern world, tolerance is the sociocultural norm, which makes it possible to create harmonious social relations between “the insider” and “the outsider”.

Key words: *“the insider”, “the outsider”, sociocultural norm, construction, dialogue*